

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILARNING O'QUV-BILISH
FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISH

Mamatkulova Nilufar Turabovna,
o'qituvchi
Jizzax davlat pedagogika universiteti

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 05.09.2026

Revised: 06.09.2026

Accepted: 07.09.2026

KALIT SO'ZLAR:

o'quv-bilish faoliyati,
bilish faolligi,
muammoli ta'lim,
loyihaviy-tadqiqot
faoliyati, interfaol
metodlar, differensial
yondashuv, pedagogik
mexanizmlar,
umumta'lim maktabi,
raqamli ta'lim
resurslari.

Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. O'quv-bilish faoliyati o'quvchining bilim olish jarayonidagi faolligi, mustaqilligi va ijodiy tafakkurini shakllantirishning yetakchi omili sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada muammoli ta'lim, loyihaviy-tadqiqot faoliyati, interfaol metodlar, differensial yondashuv hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning bilish faolligini oshirish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, ta'lim amaliyotida uchraydigan muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimini isloh qilish sharoitida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" doirasida belgilangan vazifalar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishni talab etadi. Bu esa o'z navbatida o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirishning ilmiy asoslangan mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishni taqozo qiladi.

O'quv-bilish faoliyati — o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilgan, ongli ravishda tashkil etilgan faoliyat turi bo'lib, u nafaqat tayyor ma'lumotlarni o'zlashtirish, balki yangi bilimlarni mustaqil izlab topish, tahlil qilish va amaliy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy pedagogika fanida bu faoliyatni

rivojlantirish muammosi L.S. Vigotskiy, D.B. Elkonin, V.V. Davidov kabi rus olimlari, shuningdek, O'zbekistonlik pedagog-olimlar R.X. Djuraev, N.A. Muslimov, U.I. Inoyatov va boshqalarning ilmiy izlanishlarida keng yoritilgan. Biroq maktab amaliyotida o'quvchilarning bilish faolligini oshirishga qaratilgan mexanizmlarning samaradorligi hali ham yetarli darajada emas, bu esa mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi.

Maqolaning maqsadi — umumta'lim maktablarida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirishning mavjud mexanizmlarini tahlil qilish, ularning kamchiliklarini aniqlash va ushbu mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

O'quv-bilish faoliyati tushunchasining nazariy-metodologik asoslari

O'quv-bilish faoliyati tushunchasi pedagogika va psixologiya fanlarida murakkab, ko'p qirrali kategoriya sifatida talqin etiladi. Bu faoliyat o'quvchining bilish jarayonidagi ichki faolligi bilan bog'liq bo'lib, quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi: motivatsion komponent (bilim olishga bo'lgan ehtiyoj va qiziqish), mazmuniy-operatsion komponent (bilim, ko'nikma va faoliyat usullari), hamda nazorat-baholash komponenti (o'z faoliyatini nazorat qilish va baholash qobiliyati).

Bilish faolligi darajasiga ko'ra o'quv-bilish faoliyatini uch darajaga ajratish mumkin: reproduktiv daraja (o'quvchi tayyor bilimlarni takrorlash va yodlash bilan cheklanadi), interpretatsion-mahsuldor daraja (o'quvchi olingan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llay oladi) va ijodiy-izlanuvchan daraja (o'quvchi mustaqil ravishda muammolarni aniqlaydi, gipotezalar ilgari suradi va ularni tekshiradi). Ta'lim jarayonining asosiy vazifasi o'quvchilarni reproduktiv darajadan ijodiy-izlanuvchan darajaga o'tkazishdan iborat bo'lib, bu vazifani hal etish uchun mos pedagogik mexanizmlar zarur bo'ladi.

O'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari

Muammoli ta'lim texnologiyasi

Muammoli ta'lim o'quvchilarning bilish faolligini oshirishning eng samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Bu texnologiya mohiyatan o'quvchi oldiga muammoli vaziyat qo'yish, uni hal etish jarayonida mustaqil fikrlash, taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga asoslanadi. Muammoli ta'lim sharoitida o'qituvchi tayyor bilim bermaydi, balki o'quvchini bilimni mustaqil "kashf etish" jarayoniga yo'naltiradi. Masalan, geografiya darslarida iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslardan foydalanish yoki demografik jarayonlar bilan bog'liq muammoli savollarni qo'yish o'quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Loyihaviy-tadqiqot faoliyati

Loyihaviy-tadqiqot faoliyati o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'liq muammolarni mustaqil tadqiq etishga, ma'lumot to'plashga, uni tahlil qilishga va yakuniy mahsulot (loyiha, taqdimot, model) yaratishga undaydi. Bu mexanizm o'quvchilarda nafaqat fanga oid bilimlarni, balki jamoada ishlash, vaqtni boshqarish, tanqidiy fikrlash kabi transformativ ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, loyihaviy

faoliyatga muntazam jalb etilgan o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasi va o'zlashtirish sifati sezilarli darajada yuqori bo'ladi.

Interfaol metodlar va differensial yondashuv

Interfaol metodlar ("aqliy hujum", "klaster", "insert", "debat", didaktik o'yinlar va boshqalar) o'quvchilarning darsda faol ishtirok etishini, fikr almashishini va o'zaro hamkorlikda bilim qurishini ta'minlaydi. Bunday metodlar an'anaviy "tinglovchi" pozitsiyasidagi o'quvchini bilim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Shu bilan birga, sinfdagi o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishlari va idrok etish xususiyatlari har xil bo'lganligi sababli, differensial yondashuvni qo'llash zarurati yuzaga keladi. Differensial yondashuv har bir o'quvchiga o'z imkoniyatlariga mos topshiriqlar berish, individual ta'lim traektoriyasini shakllantirish orqali barcha o'quvchilarning bilish faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli ta'lim resurslari

Zamonaviy raqamli texnologiyalar — interaktiv taxtalar, geografik axborot tizimlari (GAT/GIS), virtual laboratoriyalar, ta'limiy platformalar va mobil ilovalar o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirishning yangi imkoniyatlarini ochib bermoqda. Xususan, geografiya ta'limida GIS texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarga hududiy jarayonlarni vizual tarzda kuzatish, xaritalar bilan interaktiv ishlash va real ma'lumotlar asosida tahlil qilish imkonini beradi. Bunday texnologiyalar o'quvchilarning fazoviy tafakkurini, ma'lumotlarni tizimlashtirish qobiliyatini va tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mavjud muammolar va mexanizmlarni takomillashtirish yo'llari

O'tkazilgan kuzatuvlar va pedagogik amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, umumta'lim maktablarida o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud: birinchidan, ko'pgina o'qituvchilar hanuzgacha an'anaviy, reproduktiv metodlarga tayanadilar; ikkinchidan, interfaol va loyihaviy metodlarni qo'llash uchun zarur bo'lgan metodik ta'minot va vaqt resursi yetarli emas; uchinchidan, o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha malakasi bir xil darajada emas; to'rtinchidan, baholash tizimi ko'pincha faqat bilimlarni yodlash darajasini o'lchashga qaratilgan bo'lib, ijodiy va tadqiqotchilik faoliyatini yetarlicha rag'batlantirmaydi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- 1) o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimida muammoli ta'lim, loyihaviy-tadqiqot faoliyati va interfaol metodlar bo'yicha amaliy trening va seminarlarni muntazam tashkil etish;
- 2) fanlararo integratsiyaga asoslangan, real hayotiy vaziyatlarga yo'naltirilgan didaktik materiallar va topshiriqlar bankini yaratish;

3) o'quvchilarning bilim olish jarayonidagi mustaqilligini rag'batlantiruvchi, natija bilan bir qatorda faoliyat jarayonini ham baholaydigan mezonli baholash tizimini joriy etish;

4) maktablarni zamonaviy raqamli ta'lim resurslari, jumladan GIS texnologiyalari va virtual laboratoriyalar bilan ta'minlash hamda o'qituvchilarni ulardan samarali foydalanishga o'rgatish;

5) o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga oluvchi differensial va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim strategiyalarini keng joriy etish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u zamonaviy pedagogik mexanizmlarning uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilishini talab etadi. Muammoli ta'lim, loyihaviy-tadqiqot faoliyati, interfaol metodlar, differensial yondashuv va raqamli texnologiyalarning majmuali qo'llanilishi o'quvchilarda bilish faolligini, mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini, shuningdek, tabiiy-ilmiy savodxonlikni samarali rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu mexanizmlarni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun o'qituvchilarning kasbiy malakasini muntazam oshirib borish, ta'lim jarayonini zamonaviy metodik va texnik vositalar bilan ta'minlash hamda baholash tizimini takomillashtirish zarur. Kelgusi tadqiqotlarni ushbu mexanizmlarning aniq fanlar, jumladan geografiya ta'limi doirasida qo'llanilishi samaradorligini eksperimental tekshirishga qaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика, 1991. — 480 с.
2. Djuraev R.X., Muslimov N.A. Педагогика nazariyasi va tarixi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 356 b.
3. Elkonin D.B. Избранные психологические труды. — М.: Педагогика, 1989. — 560 с.
4. Inoyatov U.I., Muslimov N.A. Педагогик texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU, 2021. — 240 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni, 2020-yil 6-fevral.
6. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Педагогик texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. — 232 b.
7. Давыдов В.В. Теория разvивающегo обучениа. — М.: INTOR, 1996. — 544 с.

=====

8. Xattori K., Tsuchiya S. Project-based learning and cognitive development in secondary education. — International Journal of Educational Research, 2022, Vol. 45. — P. 112–128.

9. Muslimov N.A., G'ulomova G'. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Sano-standart, 2020. — 184 b.

10. Karimova V.M., Ergashev A.E. Tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish metodikasi. — Toshkent: Fan, 2023. — 176 b.